

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.615

В. І. Труба

кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін, завідувач
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

АЛІМЕНТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ВИДИ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

Стаття присвячена висвітленню питань класифікації аліментних правовідносин, визначенню правової природи таких відносин. Доводиться важливість для побудови системи аліментних правовідносин такого критерію їх поділу, як суб'єктний склад. Стверджується теза про поєднання публічних і приватних засад в сімейно-правовому механізмі аліментування, метою якого є забезпечення ефективного застосування законодавства, покращання якості сімейно-правових відносин.

Ключові слова: аліменти, аліментні правовідносини, утримання дітей, утримання подружжя.

Постановка проблеми. Правову природу аліментних правовідносин визначити досить складно. Характерним для них є поєднання приватного і публічного, диспозитивного та імперативного методів. Можливо тому, навколо питання про здійснення і захист прав та інтересів суб'єктів аліментних правовідносин точаться дискусії серед науковців.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питанням аліментних правовідносин були присвячені дослідження О. Й. Пергамент, О. Г. Дрижчаної, І. В. Жилінкової, Л. В. Афанасьєвої, Л. В. Сапейко, Г. М. Ахмач, публікації в коментарях та підручниках. Водночас багато питань, які відзначають особливість аліментних правовідносин, залишилось поза увагою науковців.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення видів аліментних правовідносин за сімейним законодавством та правової природи таких відносин.

Виклад основних положень. За юридико-технічною будовою норми СК України схожі на ті, що містились у КпШС УРСР, тобто в Кодексі відсутній спеціальний розділ, що регламентує всі види аліментних зобов'язань та загальні питання аліментування будь-якого виду. Обов'язки членів

сім'ї з утримання один одного регламентуються в загальній системі прав і обов'язків між відповідними членами сім'ї. Положення про аліментні обов'язки батьків і дітей розміщені слідом за нормами, що регулюють особисті немайнові відносини між батьками і дітьми та їх відносини з приводу майна. За такою ж логікою розміщені норми про особисті немайнові і майнові права та обов'язки подружжя.

Сімейний кодекс України врегульовує обов'язки з утримання учасників сімейних відносин. При цьому передбачається, що такі обов'язки можуть виконуватись як добровільно, так і примусово. Взагалі сімейне право передбачає презумпцію добровільного виконання обов'язків з утримання членами сім'ї один одного. Частиною 1 статті 75 СК України передбачено, що дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного, при цьому згідно з ч. 1 ст. 99 СК України право на утримання може бути регламентоване у шлюбному договорі, незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором. Частиною 1 ст. 180 СК України встановлено, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Належне виконання цих норм законодавства сприяє підтримці нормального існування сім'ї, а в кінцевому рахунку й суспільства.

Однак «аліментне зобов'язання не може виникнути саме по собі. Його поява можлива лише остільки, оскільки існує обов'язок надавати утримання і цей обов'язок або не виконується, або виконується неналежним чином, або всі чи хтось із учасників відповідних відносин побажали виникнення аліментного зобов'язання» [1, с. 23].

В науковій літературі немає єдності щодо співвідношення використовуваних в законодавстві і літературі термінів «утримання», «аліменти», «аліментний обов'язок», «аліментне зобов'язання», що детально аналізувалося Л. В. Афанасьєвою [2, с. 37–39].

Зауважимо, що в окремих підручниках з сімейного права аліментні правовідносини між подружжям і колишнім подружжям переважно називають утриманням, а вже правовідносини між батьками і дітьми — утриманням і аліментними зобов'язаннями.

На нашу думку, «утримання» є більш широким поняттям, оскільки включає в себе взаємний обов'язок доглядати, забезпечувати членів сім'ї засобами до існування, який виконується як добровільно, так і примусово, чи вимушено у разі виникнення права на утримання у когось із учасників сімейних правовідносин, який не здатен утримувати себе через порушення або недостатність особистих здібностей. А «аліментні зобов'язання» («аліменти») співвідносяться з поняттям «утримання» як частина з цілим, оскільки відображають саме примусове чи вимушене виконання обов'язку з утримання. Схожу позицію висловлює й А. М. Нечаєва [3, с. 251].

Правовідносини з усиновлення науковці вирізняють залежно від різних критеріїв. Так, Я. В. Новохатська поділяє правовідносини батьків і дітей щодо утримання залежно від самої зобов'язаної особи на дві основні групи, кожна з яких має свої підгрупи. По-перше, це аліментні зобов'язання батьків щодо утримання дитини, до яких входять зобов'язання батьків щодо

утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК); зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, що продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК); зобов'язання батьків щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК); зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на неповнолітню дитину, що викликані особливими обставинами (ст. 185 СК). По-друге, це аліментні зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання батьків, які складаються з зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання непрацездатних батьків, що потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК); зобов'язання повнолітніх дітей брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою чи інвалідністю, немічністю (статті 203, 206 СК) [4, с. 167].

На нашу думку, аліментні правовідносини можна диференціювати на види відповідно до кількох критеріїв.

По-перше, відповідно до суб'єктного складу аліментні правовідносини виникають між: подружжям; колишнім подружжям; батьками і неповнолітніми дітьми; батьками і повнолітніми дітьми; особою, яка була усиновлювачем, і усиновлення визнане недійсним або скасоване, і дитиною; іншими членами сім'ї та родичами і дітьми або непрацездатними повнолітніми особами, які потребують матеріальної допомоги.

По-друге, відповідно до волевиявлення: добровільні; примусові.

По-третє, за способом виконання: договірні; санкціоновані державою.

По-четверте, за способом стягнення: у частці від заробітку (доходу); у твердій грошовій сумі.

Можливо вирізнити й інші критерії, однак ці, на нашу думку, є найголовнішими. При цьому кожному з видів притаманна відповідна правова регламентація і процедура виникнення, дії та припинення, однак системоутворюючим видом аліментних правовідносин, на нашу думку, може бути тільки перший — за суб'єктним складом. Інші ж мають допоміжне значення.

Аліментним правовідносинам, як і будь-яким іншим сімейним правовідносинам, притаманний тісний зв'язок з нормами моралі, але тут, вважаємо, спостерігається найяскравіше збіг моральних і правових вимог. Що стосується останніх, то тут йдеться ще й про поєднання приватних і публічних засад.

Наявність приватноправових засад в сімейно-правовому механізмі аліментування проявляється в можливості застосовувати до нього загальні цивільні положення зобов'язального права. Аналіз положень Глави 15 СК України дає змогу віднести аліментні правовідносини до зобов'язальних. Стаття 181 СК України безпосередньо називає обов'язок утримувати дитину аліментними зобов'язаннями, а стаття 8 СК України прямо передбачає можливість застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України. А оскільки поняття «аліментне зобов'язання» у СК України не визначено, то цілком логічне застосування норм цивільного законодавства щодо визначення поняття аліментного зобов'язання та підстав його виникнення, а саме — ст. 509 і 11 ЦК України.

У механізмі правового регулювання відносин з надання утримання найважливішою санкцією за неналежне виконання або невиконання цього обов'язку є стягнення неустойки (пені). Як передбачено ст. 196 СК України, при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Але цей традиційний цивільно-правовий спосіб захисту за несвоєчасне виконання зобов'язання також не завжди є дієвим. І невиконання цього припису також викликає проблему реального стягнення коштів, крім цього існує загроза зменшення розміру неустойки судом з огляду на матеріальний та сімейний стан платника аліментів.

Держава, зацікавлена в захисті своїх громадян, які його потребують, детально регламентує аліментну сферу суспільних відносин, тому вони є публічними. І не зважаючи на ці зміни в правовому регулюванні сімейних правовідносин, які дали можливість укладати аліментні договори, такі правовідносини важко віднести до договірних в цивілістичному розумінні, оскільки СК України імперативно визначено коло учасників аліментних правовідносин, позбавлено або обмежено учасників таких договорів свободи договору, властиві учасникам цивільно-правових договорів, не визнається рівність учасників аліментних правовідносин.

Про публічний інтерес в аліментних правовідносинах свідчить також той факт, що держава уповноважує свої органи стати на захист тих, хто цього потребує. Наприклад, держава забезпечує контроль за цільовим витрачанням аліментів органом опіки та піклування (ст. 186 СК України), саме орган опіки та піклування як орган державної влади може надати дозвіл на укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у разі передачі дитині права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України).

Очевидно, що на захист публічних інтересів, а не тільки на захист приватної особи, направлені адміністративно-правові та кримінально-правові санкції, покликані забезпечити право дитини на утримання, виховання. Публічний інтерес тут виражається в зменшенні кількості безпритульних дітей, запобіганні злочинності тощо. Однак не завжди застосування таких санкцій гарантує досягнення матеріальної мети — забезпечення дитини засобами до існування — житлом, одягом, харчуванням тощо. Так, громадські роботи та обмеження волі — санкції, передбачені ст. 164 КК України за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, не тільки не сприяють виконанню обов'язку з утримання дитини, а й взагалі виключають можливість примусового виконання аліментного обов'язку.

Заходи відповідальності, передбачені ст. 184 КУпАП України за ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, у вигляді попередження або накладення

штрафу також не дають оптимізму щодо забезпечення належного утримання дітей.

Висновки. Підсумовуючи, слід зробити такі висновки.

Незважаючи на різноманітність видів аліментних правовідносин, стрижневе значення для визначення правового регулювання цих відносин, конкретних суб'єктивних прав і обов'язків їх суб'єктів має суб'єктний склад аліментних правовідносин.

Поєднання публічних і приватних засад в сімейно-правовому механізмі аліментування свідчить про важливість з точки зору реалізації однієї з основних засад сімейного права — державної охорони сім'ї, а взаємне проникнення публічних засад в приватну сферу і навпаки — приватних — в публічну, за нормального (ефективного) правозастосування впливає на якість сімейно-правових відносин.

Список літератури

1. Капитова О. В. Правовая природа механизма алиментирования в семейном праве Российской Федерации : монография / О. В. Капитова. — М. : ИД «Юриспруденция», 2010. — 136 с.
2. Афанасьева Л. В. Алiментні правовідносини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. В. Афанасьева. — Х., 2003. — 187 с.
3. Нечаева А. М. Семейное право. Курс лекций / А. М. Нечаева. — М.: Юрист, 1998. — 336 с.
4. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 264 с.

В. И. Труба

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

АЛИМЕНТНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ: ВИДЫ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА

Резюме

Статья посвящена вопросам классификации алиментных правоотношений, определению правовой природы таких отношений. Доказывается важность для построения системы алиментных правоотношений, определения такого критерия их разделения, как субъектный состав. Утверждается тезис о сочетании публичных и частных начал в семейно-правовом механизме алиментирования, целью которого является обеспечение эффективного применения законодательства, улучшение качества семейно-правовых отношений.

Ключевые слова: алименты, алиментные правоотношения, содержание детей, содержание супругов.

V. I. Truba

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

TYPES AND LEGAL NATURE OF THE MAINTENANCE RELATIONS

Summary

The Article focuses on the classification of maintenance relations and the definition of their legal nature. The Author proves that such a criteria of the maintenance relations classification as the subject structure is very important for the creation of the system of maintenance relations. The thesis that public and private principles are combined in the family law mechanism of paying maintenance, the aim of which is to ensure the effective application of the legislation and to improve the quality of family legal relations, has been stated in the Article.

Key words: maintenance, maintenance relations, maintain the child, maintain the spouses.